

1. Podaci o dobru

Lokacija

Zgrada nekadašnje Sinagoge nalazi se u najstarijoj urbanoj zoni Zenice, pozicioniranoj između Stare čaršije i stambenih zona Pišća i Potoka. Sa sjeverne strane, Sinagogu tangira pješačka zona ulice Alije Izetbegovića (bivša ul. Maršala Tita) postavljena u pravcu istok-zapad, dok se sa zapadne strane Sinagoge nalazi saobraćajnica koja prati korito rijeke Kočeve i uključuje se na glavnu saobraćajnicu –Obalni Bulevar, u neposrednoj blizini ušća rijeke Kočeve u rijeku Bosnu. Na razdaljini od cca 50 metara, južno od zgrade Sinagoge, je granica kompleksa(2) solitera tzv. „Kineskog zida“.

Uvidom na licu mjesta, izvršenim 14.01.2013. godine i uvidom u dostavljenu kopiju katarskog plana(3), utvrđeno je da je zgrada nekadašnje Sinagoge izgrađena na katastarskoj čestici br. 793, k.o. Zenica II.

Historijski podaci

Sadašnja Sinagoga u Zenici sagrađena je 1904. - 1906/1907. po projektu ing. Miloša Komadine(30).

Nakon Drugog svjetskog rata, malobrojni preživjeli članovi Jevrejske općine Zenica, nisu bili u mogućnosti da obnove demoliranu zgradu Sinagoge, tako da objekat mijenja svoju namjenu. Željezera Zenica je objekat privremeno obnovila i tu smjestila svoju štampariju. Od 1960. godine, objekat je služilo kao magacin i kao prodavnica namještaja preduzeća „Rad“. Neadekvatna namjena objekta i njegovo dalje propadanje je zaustavljeno inicijativom Fikreta Ibrahimpašića, upravnika muzejske zbirke Zenice, koji je zagovarao da se zgrada Sinagoge restaurira i da se u nju smjesti Muzejska zbirka grada Zenice. Skupština grada Zenice, uz saglasnost Jevrejske općine iz Zenice, je donijela odluku o prihvatanju inicijative. Radovi na restauraciji, sanaciji i adaptaciji Sinagoge su otpočeli 20. avgusta 1966. a završeni su u aprilu 1967. godine. Troškovi izvedenih radova su iznosili 30 miliona starih dinara. Svečano otvorenje objekta i Muzejske zbirke (prva trajna historijska i etnološka izložba muzeja grada Zenice) je bilo 12. aprila 1967. godine i tom prilikom je otkrivena i spomen-ploča poginulim zeničkim Jevrejima(34).

Godinu dana prije postavljanja ove izložbe, postignut je dogovor s Jevrejskom zajednicom Jugoslavije da se zgrada Sinagoge da na trajno korištenje muzeju Zenice. Ovaj dogovor je prešao s Muzeja Zenice na instituciju Muzej Grada Zenice nakon rata 1992-1995.

Prizemlje objekta se koristi kao galerijski prostor za povremene i stalne likovne postavke, a na spratnoj etaži je depo muzeja. Trenutno je i ured Zajednice Jevreja grada Zenice smješten unutar zgrade Sinagoge u jednoj prostoriji na spratu.

Pored Sinagoge, Jevreji su osnivali i svoje groblje u Raspotočju, južno od mahale Odmut, a posljednje grobnice su iz perioda neposredno prije početka II svjetskog rata. Groblje je površine oko 1900 m², a sadrži 110-120 grobnica. Finansijskom pomoći „Izgradnje“, PREMIZ-a i RMK-Prometa, firmi iz Zenice, izvršeno je ograđivanje Jevrejskog groblja, a općinski SUBNOR je uručio plakete pomenutim organizacijama(35).

2. Opis dobra

Objekat Sinagoge u Zenici je pravougaona građevina vanjskih gabaritnih mjera 10,20 x 18,50 m. Podužna osovina objekta je orijentirana u pravcu istok-zapad.

U sadašnjem dispozicionom rješenju, objekat u prizemlju ima ulaznu partiju sa kancelarijom, kotlovnicom i izložbenom salom, kroz koju se preko zavojitog stepeništa stiže na galerijsku etažu, na kojoj su smješteni depo (dimenzija 8,90 x 14,30 m) i kancelarija (površine cca 22,30 m²).

Glavni ulaz u objekat je u središnjoj osovini objekta na zapadnoj strani. Kroz dvokrilna drvena vrata (dimenzija cca 1,30 x 2,75 m) ulazi se u hodnik dimenzija cca 1,67 x 4,40 m. Iz hodnika se ulazi

u kancelariju cca 3,42 x 2,95 m, pozicioniranu južno od hodnika. Sjeverno od ulaznog hodnika je uska prostorija (dimenzija cca 1,58 x 3,42 m) u kojoj je smještena kotlovnica za grijanje.

U originalnom dispozicionom rješenju, ulazni vestibul u hram je bio znatno većih dimenzija (cca 4,13 x 2,95 m), prostora za kotlovnicu nije bilo, a kancelarija je bila znatno manjih dimenzija (cca 1,95 x 2,95 m).

Iz ulaznog hodnika se ulazi u **izložbenu salu** (unutrašnjih gabarita cca 8,90 x 12,80 m). U podužnoj osovini sale postavljena su dva stuba dimenzija cca 20 x 25 cm. Stubovi su postavljeni na međurazmaku od cca 4,88 m, a od istočnog zida sale su odmaknuti cca 5,05 m, odnosno od zapadnog zida sale cca 2,37 m. Preko stubova, u pravcu uzdužne osovine, postavljena je greda podvlaka. Evidentno je da greda i stubovi čine konstruktivni sklop koji je naknadno sagrađen (u intervencijama iz 70-ih godina 20. vijeka) radi poduhvatanja novosagrađene horizontalne stropne konstrukcije kojim se, nekada jedinstveni, prostor naosa hrama po visini podijelio u dvije etaže. Isto tako i na stubovima i na gredi podvlaki, vidljive su obloge od rigipsa (tj. „maske“ dimenzija cca 86 x 195 cm) koje su obojene bijelom bojom, što upućuje na mogući zaključak da su stubovi i grede izvedeni od profiliranih čeličnih profila.

U poprečnom smislu, u osovini odmaknutoj za cca 2,37 m od zapadnog zida sale, postavljena su dva stuba od livenog željeza (kružnog presjeka, $\varnothing=12$ cm, visine cca 3,25m), na međurazmaku od cca 5,50 m. Originalno, u ovoj osovini postojala su četiri ovakva stuba, koja su bila postavljena na međurazmacima od cca 1,78 m.

Sjeverno od kotlovnice je prostor sa zavojitim stepeništem (unutrašnjih gabarita cca 2,19 x 3,50 m), kojem se pristupa iz izložbene sale, preko tri stepenika. Stepenište je zavojito (dimenzije stepenika su 21 x 18cm). U originalnom dispozicionom rješenju, sjeverno od glavnog ulaza, u zidu glavne fasade, postojao je ulaz za žene, kojim se direktno, preko zavojitog stepeništa, pristupalo **galeriji** Sinagoge (galerija je imala dimenzije cca 2,37 x 8,90 m). Iz stepenišnog prostora, superponirano vestibulu u prizemlju, vrata su vodila u prostoriju (dimenzija cca 4,13 x 2,95), koja je najvjerovatnije služila za potrebe izvođenja vjerske nastave, a sa galerije se pristupalo garderobi (cca 1,95 x 2,95m), koja je bila superponirana kancelariji prizemlja.

Zidovi su rađeni od opeke i njihova debljina iznosi 65 cm. Svijetla visina prizemne etaže iznosi cca 4,20 m, a spratne etaže: 3,17 m (kancelarija), odnosno 2,37 m (depo). Objekat Sinagoge je u cjelini omalterisan produžno-cementnim malterom. Sve dekoracije na fasadi su također bile izvedene u malteru. Jedino je vijenac kojim se ukrašava završetak krovne konstrukcije urađen od drveta. Visina objekta, do krovnog vijenca, iznosi cca 7,80 m, a mjereno do sljemena krova cca 9,95 m.

Krovnna konstrukcija krova je dvovodna, krovni vezači - nosači su izvedeni u formi dvostruke uspravne vješaljke i postavljeni u poprečnom pravcu. U originalnim crtežima (poprečnom i podužnom presjeku) nije naznačeno(36), kakve su bile krovna i plafonska konstrukcija i njihova konstruktivna veza. Tehnički promišljajući, a imajući u vidu oblik konture podgleda i profilacije plafona Sinagoge u enterijeru, jedino smisljeno rješenje je bilo izvesti obješenu potkonstrukciju plafona sa remenatama i daščanom oplatom kao nosiocem maltera.

Objekat Sinagoge u Zenici, koji stilski pripada periodu historicizma, odnosno eklektičkog izraza, je projektovan i izgrađen u pseudomaurskom slogu, odnosno u *mudejar* stilu(37).

Postoje različita tumačenja historičara umjetnosti i arhitekture o upotrebi eklektičke arhitekture, a posebno pseudomaurskog sloga u Bosni i Hercegovini. Objašnjenje te pojave sadržano je zapravo u slijedu i praćenju kretanja u evropskoj arhitekturi kraja 18. i 19. vijeka, koje karakterizira eklekticism, odnosno pojava neo i pseudo stilova.

“Čini se prihvatljivo mišljenje dr. Eleonore Künzla, koje navodi Vedrana Gotovac u svom radu o sinagogama u Bosni i Hercegovini, da porijeklo maurskog stila u jevrejskoj umjetnosti – posebno u arhitekturi – ne treba vezati za reminiscencije na „zlatno doba“ jevrejske prošlosti u Španiji. Od presudne važnosti je bilo jačanje duhovne, nacionalne i socijalne emancipacije Jevreja koji nastoje što aktivnije učestvovati u životu nejevrejske okoline... budući da sada Jevreji slobodno ističu svoje orijentalno porijeklo (a i okolina ih smatra orijentalnim neevropskim narodom), grade svoje bogomolje nerijetko monumentalne i bogato dekorisane u egipatskom, maurskom ili kojem drugom istočnom stilu.”(38)

Pseudomaurski slog na zeničkoj Sinagogi najuočljiviji je na reljefnim ornamentima fasada, prozorskim otvorima, formi lukova i alternaciji obojenih horizontalnih traka na fasadama.

Ulazna partija objekta, na glavnoj, **zapadnoj fasadi** objekta je naglašena rizalitom sa atikom. Na jednoj fotografiji(39) je zabilježeno da je atika imala polukružni završetak. Rizalit (širine 503 cm, visine cca 10,28 m) je izbačen cca 90 cm vani, u odnosu na ravan fasade. Atika završava profiliranim vijencem sa krunom koja ima nazupčane završetke. U središnjem dijelu krune su postavljene dvije bijele kamene ploče sa s Deset Božjih zapovijedi.

Ispod vijenca su stalaktitne dekoracije ispod kojih se nalazi natpis na hebrejskom jeziku. Jevrejska općina u Sarajevu je dostavila tumačenje prevoda hebrejskog natpisa postavljenog uatici na ulaznoj fasadi. Tumačenje napisa je dao rabin Eliezer Papo. Radi se o stihu 20 iz Psalma 118:

בּוֹ צִדִּיקִים יְבֹאוּ וְזֶה הַשְּׁעָר לַיהוָה. (Ze ašaar laAdonay, cadikim yavou vo),

„Ovo su vrata Gospodnja, na koja ulaze pravednici”

Središte rizalita je naglašeno nišom sa ulaznim vratima iznad koje su superponirana dva prozora sa završetkom u vidu luka.

Raspored otvora na **sjevernoj** i **južnoj fasadi** objekta je potpuno simetričan i njihove dimenzije, kao i osovinski razmak između njih (1,60 m) je identičan. Tako je na sjevernoj fasadi postavljeno šest prozora na spratu sa završetkom u vidu zašiljenog luka i pet pravougaonih prozora u prizemlju. Na južnoj fasadi na spratu je postavljeno šest pravougaonih prozora sa završetkom u vidu luka i šest pravougaonih prozora u prizemlju. Dimenzije prozora su 90x 1,85 m.

Ritam prozorskih osovina je gust, fasade su bez horizontalnih vijenaca, a prozori prizemlja i sprata su postavljeni u plitke niše i dekoracijama povezani u vertikalna polja.

Lijevo od ulaznih vrata u Sinagogu, u zoni prizemlja, postavljene su dvije ploče sa natpisima.

Na crnoj kamenoj ploči, dimenzija cca 65x50 cm, uklesan je tekst:

„U ZNAK TRAJNE USPOMENE NA
185 JEVREJA - ZENIČANA
POGINULIH U LOGORIMA SMRTI
I N O B-i, OD 1941. - 1945.
GODINE OVU SPOMEN PLOČU
PODIŽU GRAĐANI GRADA ZENICE.
ZENICA 12. IV. 1967. GOD.“

Ispod kamene spomen ploče, postavljena je info-ploča, dimenzija cca 35x25 cm, sa sljedećim tekstom:

SINAGOGA
IZGRAĐENA U PSEUDOMAURSKOM STILU 1903. GOD.
DO 1941. GOD. ZGRADA JE BILA U FUNKCIJI VJERSKOG OBJEKTA
OD 1968. GOD. JE ZGRADA MUZEJA ZENICE

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Zavod za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta je Komisijom dostavio obavještenje(40) da je Sinagoga u Zenici (Muzej grada Zenice) bila evidentirana od strane Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH.

Odlukom o provođenju urbanističkog plana grada Zenice od 30.07.1985. godine, Sinagoga je uvrštena u spomenike graditeljskog naslijeđa(41).

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Upoređujući crteže osnova Sinagoge iz austrougarskog perioda(42), sa postojećim stanjem objekta, mogu se uočiti promjene u dispoziciji objekta, u izgledu enterijera, kao i mobilijarskoj opremi objekta, dok su najmanje promjene izvršene u eksterijeru objekta.

Dio tih izmjena je naveden, i kurzivom naznačen, u dijelu testa odluke „2. Opis spomenika“.

Treba istaći da je najviše promjena uočljivo u dijelu naosa Sinagoge. Prvobitno, prostor naosa je, po visini, bio jedinstven. Visina naosa, od poda do najviše tačke plafona je iznosila cca 7,00 m. U središnjoj osovini istočnog zida je bio galut unutar kojeg se nalazila plitka niša u kojoj se nalazila sveta škrinja (*aron hakodeš*(43)). Počev od **17. vijeka**, iznad arona stoje dvije zavjetne ploče sa dekalogom i hebrejski natpis: „Znaj ispred koga stojiš“ (44). U središnjem dijelu naosa, nalazila se *bima*(45), uzdignuti podijum sa kojeg se čita Tora. Prema uputama iz starih jevrejskih pisanih izvora, bima je trebala biti postavljena u centru hrama, a u **19. vijeku**, pod hrišćanskim utjecajem, bima (tj. *tiva*) se sve više primiče aronu, koji sve više dominira prostorom(46). Na tlocrtu prizemlja zeničke Sinagoge tiva je blago pomaknuta u pravcu arona.

Sjedišta za vjernike se, prema sefardskoj tradiciji, postavljaju oko tiva (što je bio slučaj kod zeničke Sinagoge, kod koje su sjedišta bila postavljena uz zapadni, sjeverni i južni zid naosa), dok se prema aškenaskoj tradiciji postavljaju u paralelnim redovima okrenutim prema aronu.

Na galeriji za žene, klupe su bile poredane u nizu okrenutom prema aronu, što je bilo uslovljeno samim položajem, kao i dubinom galerije. (47)

Na fotografijama glavne fasade ulazne fasade Sinagoge, snimljenim **prije 1914.** godine, iznad atike središnjeg rizalita, oslonjen na krov, bio je postavljen sat kružnog oblika, što je jedinstven slučaj za sinagoge u BiH.

5. Sadašnje stanje dobra

Preinake izvršene na objektu u **70-im godinama 20. vijeka**, su proizašle iz promjena funkcije objekta. Pri tome, nije se sačuvala originalna dispozicija objekta, jer je očito želja za povećanjem korisne površine prostora prevagnula, što se očitovalo i u unutrašnjem izgledu objekta. Zbog nedostatka detaljnije i čitljivije tehničke dokumentacije, kako one originalne iz austrougarskog perioda, tako i one vezane za kasnije intervencije na objektu, teško je procijeniti da li su ove promjene reverzibilnog karaktera ili nisu.

Objekat nije pretrpio neka velika oštećenja u toku ratnih dejstava (**1992. - 1995.**).

Prilikom intervencija na objektu iz **2010.** godine, došlo je do odstupanja od originalnog kolorističkog tretmana fasada objekta, a tom prilikom je sendvič-panelima, sa završnom obradom rigips pločama, izvršeno zatvaranje prozorskih otvora u izložbenoj sali, što je, oboje, reverzibilnog karaktera.

U ostalom pogledu, objekat se nalazi u solidnom tehničkom stanju.